

POE EDGAR KÖLTEMÉNYEI.

Poe egy alkalommal a tulságos szerénység és önismeret pillanatában azt mondá költeményeiről, hogy ezek játszi enyelgések, melyek nem nagy értékűek a közönségre s nem igazán becsültek előtte. Hihetőleg az ily megjegyzések ébreszték némely kritikusanál azt a, költőre semmi esetre sem hízalgő észrevételt, hogy Poe költeményeinek vagy igen kevés, vagy épen semmi kapcsolata nincs életével. Ha föltesszük is, hogy némely bírálója elég gyorsan ítelt is róla, hogy e sietségben titkos örömet sejtünk az elítélhetésben; de valljuk meg, hogy a költő lényegesen hozzájárult e hiedelem terjesztéséhez leghiresebb költeményének, a „Holló“-nak születéséről adott fejtegetésével, melylyel mintegy az olvasóra kónyszeríti a fenti ítéletet. Értem a „The philosophy of composition“ cz. értekezését. E fontos értekezésében abból indul ki, hogy Dickens „Barnaby Rudge“-jéről tett fejtegetésére Dickens a többek közt azt írja neki, hogy vette-e észre, hogy Godwin az ő „Caleb Williams“-ét hátulról kezdve írta meg? Poe ezt nem hiszi, mert minden tervnek, mely e szóra érdemes, már előre kidolgozva kell lennie a megoldásig. És ebből kiindulva, elmondja saját módszerét a műalkotásban. Leghelyesebbnek tartja mindig valamely elérni czélzott hatás megfontolásával kezdeni. És pedig mindig az eredetiséget tartván szem előtt, így szól magában: „a számtalan hatások vagy benyomások közül, melyek iránt a szív, az ész vagy még általánosabban szólva, a lélek érdeklődik, melyiket válasszam a jelen esetben?“ Így első sorban valami újat vevén tárgyul s másodsor valamely élénk hatást; megfontolja, hogy milyen részletekkel és minő hangnemben írható meg legczélszerűbben, t. i. közönséges részletekkel és sajátos hangnemben vagy megfordítva, avagy pedig sajátosan választja meg mindkettőt; — aztán maga körül, vagy inkább magába tekint a megoldás és hangnem oly combinatiojáért, mely a czélzott hatás elérésében legjobban fogja segítni.

A legtöbb író, kivált költő, ezzel szemben azonban azt szereti elhíttetni, hogy ő a finom őrülség bizonyos pillanataiban, az elragadt lélek intuitiójánál költ és tényleg borzadnának, ha a közönség a színpalak mögött egy pillantást vetne az eszme kínna kidolgozott, ingadozó durványosságaira, a hamisítatlan tervekre, melyeket csak épen most ragadott meg, az eszme számtalan ingadozásaira, mely még nem jutott el teljes érettségéhez, a teljesen ért gondolatokra, melyek mint alkalmazhatatlanok félredobattak, a gondos kiválasztásra és félredobásra, a kínos kitörlésekre és betoldásokra, egy szóval a rugókra és kerekre sat., melyek százból kilenczvenkilencz esetben az irodalmi histrio eszközeit teszik. Ennélfogva ő meg akarja mutatni a modus operandit „A holló“-n, mint legismertebben, s „célja megmutatni, hogy alkotásában egy rész sem tulajdonítható akár a véletlennek, akár az intuitionnak s hogy e mű a teljességhez jutott lépésről-lépésre valamely mennyiségtani problema pontosságával és szigorú következetességével.“

Első, mit megfontolt, a költemény terjedelme. Bármely költemény vagy irodalmi mű, ha hosszabb, hogysen egy leültünkben olvasható volna, mindig föltétlenül veszélyeztetjük a benyomás egységéből folyó végtelen fontos hatást. E határon belől aztán a költemény vagy általában mű, lehet hosszabb vagy rövidebb, egy szóval érdekességével mathemathikai arányu, meggondolván azt, hogy a hosszúság bizonyos foka szintén föltétlenül szükséges bizonyos hatás elérésére. Így állapotott ő meg körülbelől 100 sor terjedelemben. A legközelebbi gondolata valamely hatás választása volt a kivitelre és pedig az egész construction át vigyázott arra, hogy a mű általános értékü legyen. Kifejti tovább, hogy a szép országát tekintvén a költés egyetlen hazájának, legközelebbi kérdése a kidolgozáshoz legalkalmasabb hangnem-re vonatkozott. Minden tapasztalat pedig legjobban ajánlta a búskomorságét, mert a szépség bármely faja a maga legmagasb megnyilatkozásában kivétel nélkül könnyekre hangolja az érző szívet. „Tehát a melancholia minden költői hangnem közt a legjogosultabb.“ Az inductio rávezette továbbá, hogy a legjobb költői hatóeszköz a refrain, melyet költeménye sarkává tett, még pedig úgy növelvén hatását, hogy meghagyván a refraint ugyanegy hangzatunak, folyton új hatást törekszik teremteni a refrain-nek a gondolathoz viszonyított alkalmazásával. E refrain tehát csak egyetlen s pedig

hangzatos szó lehetett, mely minden versszak végének erőt adjon. Oly szó kellett tehát, melyben a két legzeneibb hang, az *o* és *r* együtt legyen s megegyezzzék a tervezett melancholikus hangnemmél. Így jutott a *nevermore* szóra, melyet hatás kedvéért egy beszélő tudó állatnak, a választott tonussal legjobban megegyező hollónak szájába adott. Most, eddig érvén, kimondott tervével kapcsolatban ezt kérde: „Az összes melancholicus tárgyak közül melyik leginkább az, az emberiség egyetemes felfogása szerint?” Halál, volt a világos felelet. „És mikor a legpoeticusabb e legmelancholicusabb tárgy?” Világos volt ez a felelet: „Midőn legszorosabban egyesül a széppel”; tehát egy szép nő halála kétségtelenül a legpoeticusabb tárgy a világon s hasonlóan kétségtelen, hogy az ily tárgyhoz a legjobban illő ajkak a megfosztott szeretőnek ajkai.” Tehát kombinálta e két eszmét, a szerető ifjút, ki meghalt kedvesét siratja s egy hollót, mely folyton ismétli e szót: „nevermore.”

Nem kísérjük tovább fejtegetéseiben. Bármily szellemesek is ezek, mégis kellemetlenek s nekünk mindig úgy tetszik, hogy az efféle, mely hideg számításnak tünteti fel épen azt a művét, melynek legnagyobb hírért köszöni, egyszersmind levonja a költészetet arról a talapzatról, melyre méltán állította fel a közvélemény és sohasem tudnók elhinni, hogy a legnemesebb költők csakugyan ihlet nélkül vagy az élet és kedély által nyújtott legnemesebb és legritkább ösztönzések nélkül dolgoztak volna. De sőt épen Poe maga is ma már lényegesen föl van mentve e vád alól főképp Ingram ép oly lelkes, mint alapos kutatásai alapján¹⁾, ki, hogy saját szavait idézzük, azt mondja „Ullume“ cz. költeményéről szólván, hogy „mint költeményeiből oly sok, ez is életéből merített.“ (338. l.) Hugues pedig az egész cikket mystificationnak tartja s ugyanesak szerinte Weiss asszonynak a költő nyilatkozott, hogy talán senki sem lesz oly balga, hogy az egész fejtegetést komolyan vegye.²⁾ Ő maga egyébként mondta azt is magáról, hogy „nála a költés szenvedély vala.“ S már maga ama különös gyermekkori benyomás, melyet a költő angolországi időzése alatt nyert s egész életére hatással volt, lényegesen mutatja az élete és

¹⁾ *John H. Ingram.* Edgar A. Poe. New edition London, 1886. The works of Edgar A. Poe, edited by John H. Ingram. I IV. Third edition. 1883. Edinburgh. E két mű kivált nélkülözhetetlen Poe tanulmányozásánál.

²⁾ *Hugues: Oeuvres choisies d'Edgar Poe.* Paris, 1835. XXXII. 1.

költése közti erős kapcsolatot. Stoke newingtoni iskoláztatási idejét értjük, melyre nézve Ingram nem véli nagyon merész következtetésnek, hogy az ő búskomorságának és csodás látományainak jó része Poe irataiban ez elkülönült és rideg életében gyökerezik emez idegen és „kiválóan régi házá“-ban „Anglia e ködös falujának.“ Az álmadozó söták a halhatatlan szilfák árnyában s a porladozó épületek az iskola-ház szomszédságában maradandó nyomot hagytak Poenak amugyis a benyomások iránt betegesen érzékeny lelkére. Még fontosabb egy másik adat, mely richmondi tanulói idejéből maradt fenn, a hol kitűnt jellemének föltűnő érzékenysége, baráti hűsége s a nyájasság iránti kiváló érzelmessége. Mrs. Withman az ő szenvedélyes, mondhatni fanaticus odaadásáról a következő, igen jellemző történetet mondja el: „A richmondi akadémiában időzte alatt egy tanulóársát kísérte haza, a midón először látta H(elen) S(tannard) asszonyt, barátja anyját. E nő a szobába léptekor kezét nyujtá s üdvözlétül néhány nyájas és barátságos szót mondott, melyek aunyira meghatották az árva érzékeny szivét, hogy szava elakadt s szinte öntudatát veszté egy időre. Mintegy álomban tér haza, egyetlen gondolata és vágya, hogy ismét hallja ez édes és barátságos szavakat, melyek a sivár világot előtte oly széppé tették s szivét új gyönyör érzelmével tölték el. E nő később gyermeki bánatainak meghittje lón s ez volt az egyetlen mentő és vezérlő befolyás viharos és szenvedélyes ifjúságának e napjaiban.“ Mrs. Clemm azt teszi hozzá, hogy ha otthon bármi baj éré, hozzáment vigasztalásért és tanácsért. De a sötét végzet, mely úgy látszék folyton kíséré a szegény gyermeket s azokat, kiket szerete, elérte barátnőjét is. E nőt magát elborítá iszonyú bú s épen, mikor a vezető hang legszükségesebb volt volna rá nézt, e nő megőrült. S mikor meghalt s a szomszéd temetőbe tették, gyermeki csodálója nem tudá megszokni a gondolatot, hogy ő ott egyedül s elfeledve fekdüjk. Hónapokkal is utóbb — mint nagy kortársa Petőfi az Etelke sírjához, — meglátogatta éjjelenként szeretett barátnője sírját s midón az éjek nagyon komorak és hidegek voltak, „midón az őszi eső szakadt s a szél gyászosan nyögött a sirokon, legtovább időzött ott s szomorúbban jött el!“¹⁾

Éveken, ha ugyan nem egész életén át megmaradt e nő emléke

¹⁾ Ingram 26—29.

szívében s egész képzelődését komor gondolatokkal tölté el. Halála előtti évében Mrs. Withmanhoz írt egyik levelében, mintegy kilépve szokott tartózkodásából, megvallja, hogy a „To Helen“¹⁾ cz. gyönyörű költeményét e nő emléke sugallta az iránta érzett „imádó s idealis szerelme“ által. S való, hogy ifjúkori költeményei első változataiban gyakori a Helén név s az bizonyos, hogy „Pacan“ czím alatt hozzá intézte utóbb teljesen átdolgozott „Lenore“ cz. költeményét. Ugyancsak ama komor gondolatokra van vonatkozás „Az alvó“-ban²⁾, melyek fölkeltek benne, midőn e nőt halotti ruhájában látta s azt, a mint ő egy barátjának leírja képzelményeit, melyek e magános temetői bolyongásain eltölték agyát, — a névtelen rémületet s leírhatatlan káprázatokat :

Flapping from out their Condor wings
Invisible Wo!³⁾

összehasonlítja Mrs. Withman azokkal, mik de Quincey-t meglepték játszótársnője temetésekor. Ingram meg is van győződve Mrs. Withman nézetének helyességéről, hogy „e magányos temetői virasztásokban s a velök társult emlékekben“ megtaláljuk „kulcsát sok olyannak, a mi a költő későbbi életében különös és feltűnő.“

Legkivált ebben az eseményben lehet eredetét találni Poe amaz eszméjének, mely haláláig gyötörte, t. i. hogy a holtak nincsenek teljesen öntudat nélkül a sírban s mint Mrs. Withman mondja, különösen „a rémület gondolata s leírhatatlan félelem gyötörte e esodás éberáлом, eme tehetetlen és sötét létezés gondolatára, melyben a „holtak“ gondolatnak a mi népies hitünk szerint, várva az egyetemes föltámadást a végső napon.“ Ez a gondolat Poe legsajátosabb jellemvonása, mely mindegyre föl-föltűnik költeményeiben, elbeszéléseiben. A „Sleeper“-ben azt mondja, hogy a szegény, bűnös gyermek nem gondolta meg, midőn gyermekkorában kővel dobálta a sírbolt hangzó ajtaját, hogy a holtak nyögtek vissza onnan. Így a „Bridal Ballad“-ban azt mondja, hogy „az elhagyott halott boldog többé nem lehet“ s így majdnem ugyanazt a megjegyzést teszi, melyet „Marginaliá“-iban „Undine“ ről s De la Motte Fouqué-ról mond, hogy „a lovag második

¹⁾ A „Helen, thy beauty is to me“ kezdetű költeménye.

²⁾ The Sleeper.

³⁾ „The conqueror Worm“ : „Keselyű-szárnyaikból láthatatlan jajt verdesve ki“.

házassága Undineről való fokozatos elfelejtkezésével és Undine szörnyű fájdalma a vízben oly hévesen, oly szenvedélylyel vannak rajzolva, hogy kétségtelenül az író személyes véleményéről van benne szó a második házasságot illetőleg s kétségtelen az író személyes érdeke a dologban. Mily szívrehatóan veti oda e pár szót, melyekben kifejezi azt a meggyőződését, hogy a szeretett nő halála egyedül még nem jelent oly végleges és teljes elválást, hogy egy mással való házasságot igazoljon.“¹⁾ Költeményei közül pedig a „Spirits of the dead“ (1827) (A halottak szellemei) egészen ezzel az eszmével foglalkozik, melyet fordításban idézünk, nem lévén még lefordítva:

A sírról töprengvén lelked,
 Elhagyott lesz majd, — azt véled, —
 Mert mély titkod ez idején
 Hozzád nem juthat földi lény.
 De e magányban légy nyugodt,
 Nem elhagyott, néma, — hiszen
 A holtak lelkei, kik ott
 Voltak körödben élve fenn:
 Veled vannak sírod ölnén,
 Téged vágygyal körülvevén.
 Az éj tiszta bár, — de komor
 S magas égi trónjaikról
 A csillagok nem néznek le,
 Mint halandók szép reménye; —
 De sugártalan s vörösen
 Megülnek lankadt lelkeken,
 Mint fakótűz vagy mint lázkép,
 Mit nem rázhatsz le semmikép.
 Most gond kísért s rád nehezül,
 Majd látomány, mi el nem ül
 S örökre lelkeken tapad,
 Mint harmatcsepp fűvön ragad.
 A langy szellő, — isten lehe, —
 Csendes s a domb nehéz köde
 Borongva, — borongva, — s nem bontva meg
 Egy jelkép és egy égi jegy, —
 S a mint foszlányban függ a fán,
 Titkok titka örök talány.

¹⁾ III. köt. 461-2 ll.

E gondolatnak vagy fölfogásnak nála mondhatni mindent átható erejét verseinél még jobban bizonyítja prózája, legkivált „Eleonora“ és „The colloquy of Monos and Una“, mely utóbbiban lépésről-lépésre rajzolja a halál utáni érzés borzadályos fokozatait, s a halált úgy fogja fel, mint „az ember törekvését a megfoghatatlannak megismerésére.“ „Kétségtelenül a földi babona szerint meghaltam, így szól Monos Unához. Kimerült szívvel, rettegésekkel, melyeknek eredete az egyetemes elgyengülésben és fölbomlásban van, a pusztító láz legyőzött. Nehány napi kín és lázképekkel telt álmos deliriosus jelenségek után, melyeket te helytelenül nevezél kínoknak, mialatt vágyva-vágytam, de nem tudhatalak fölvilágosítani, — néhány napra rám jöve, mint te mondád, egy lélekzés- és mozdulatnélküli meredség, s ezt nevezék a körültem állók halálnak.

A szavak határozatlan valamik. Állapotom nem foszta meg érzőképességemtől. Egészen hasonlóknak tűnt föl nekem az olyan ember teljes pihenéséhez, a ki hosszan és mélyen szunyadván egy nyárközépi déli időn mozdulatlanul és elterülve, lassanként kezd öntudatához jutni, bár teljes álmába merülve még s a nélkül, hogy a külső zaj fölbresztette volna.

Nem lélekzöm többé. Ütereim csendesek valának. Szívem megszünt dobogni. Az akarat nem szünt meg, de tehetetlen vala. Érzékeim szokatlan tevékenyek valának, ámbár sajátságosan oly módon, hogy gyakran átvették vakon a többiek működését mind. A tapintás és szaglás elválaszthatatlanul összezavarodott s egyetlen hatályos és szabálytalan érzéssé lettek. A rózsavíz, melylyel gyöngédséged ajkaimat utoljára megnedvesíté, édes képzelődéseket ébresztett bennem a virágokról, — fantastikus virágokról, melyek sokkal kedvesebbek, mint bármely a régi földön, de melyek prototypusai körülünk nyílnak. Áttetsző s vértelen szemhéjaim nem akadályozták meg teljesen a látást. Mivel az akarat nem működött, a szemgolyók nem forogtak üregeikben, — de minden tárgy a látó félgömb hatáskörében többé-kevésbé világosan látható volt; a sugarak, melyek a külső retinára vagy a szem szögletére estek, élénkebb hatást okoztak, mint azok, melyek szemben érték vagy a belső felületre estek. Azonban az előbbi esetben e hatás annyira szabálytalan vala, hogy én azt csupán mint hangot érzélelém, — mint édes vagy összhangnélküli hangot, a mint az őket okozó tárgyak oldalannál világosak vagy árnyékban valának,

— görbe vagy szögletes körvonalokkal. A hallás ugyanekkor, bárha fölizgatott állapotban, nem volt szabálytalan működésű, — felfogván a hangokat nem kevésbbé rendkívüli szabatosséggal, mint érzékenységgel. A tapintás sajátosabb változáson ment át. Benyomásait lassan fogta fel, de állandóan megtartá s mindig a legmagasb physikai gyönyört okozá. Így a te kedves ujjaidnak nyomása szemem héjaira, melyet először csak látás által vevék észre, végül jóval utóbb egész lényemet mérhetetlen érzéki gyönyörrel töltötte el. Érzéki gyönyörrel mondom. Minden érzeteim tisztán érzékiek voltak. A benyomásokat, melyeket az érzékek a passiv agynak nyújtottak, a kihalt, értelem legkevésbbé sem dolgozta fel valamely módon. Fájdalmam kevés vala, gyönyörből több; de erkölesi fájdalom vagy gyönyöröm semmi. Így a te kínos zokogásod átömlék fülembé minden bánatos hangjával s komorságuk összes változatait fölismertem; de ezek csupán lágy, zenei hangok valának; nem közöltek a kialudt észszel semmi benyomást a búról, mely szülte őket; míg a bő és folytonos könnyek, melyek arczomra hulltak, egy megtört szívről adva hírt a nézőknek, egyedül extasissal tölték el minden idegemet. És ez volt igazában a halál, melyről a nézők megilletődve szóltak halk suttogással, — te pedig édes Una vonaglván hangos jajgatással.“

Így és hasonló fokozattal írja le az éj beálltát, egy hatodik érzék fölébredését, mely az idő elvont eszméjének vala morális megtestesülése s ez által mérte az időt s az időtartam ez érzéke „volt az első és világos lépte az örökkévaló léleknek az időhöz kötött örökkévalóság küszöbén“, míg végre minden érzés elenyészék a létezés öntudatát s az időtartam állandó érzését leszámítva. Majd eltemetik, napok, hetek, hónapok, egy egész év telik el, „a létezés tudata óráról-órára határozatlanabb lesz s majdnem csupán a helyzet tudata foglalta el annak helyét“, míg az állandó szerelem világoossága nem hat le sírjába. „Emberek kezdének munkálni a síron, melyben én sötétben fekvém. Kihányták a nedves földet. Az én parló csontjaim mellé leszállá Una koporsója.“

„És most minden megint eltűnt. E ködös fény kialvék. E gyenge hang nyugalomba rezgett. Sok év tölt el. A por porrá lett. A féregnek nem volt többé, mit ennie. A lét tudata végre teljesen eltűnt s uralkodék helyette, — minden más helyett korlátlanul s állandóan, — zsarnok tér és idő.“

Ez a Poe eszmemenete s ha részletesebben tértem ki rá, azért történt, mert majdnem legáltalánosabban uralkodik Poe műveiben e világnézet. De egyszersemind ugyanez legjobban megezáfol minden olyan föltevést, mintha Poenak akár nézetei, akár egész költése ne gyökereznek mélyen kedélyében, öröklött hajlamaiban, sőt nevelésében s egész életében.

De tudjuk továbbá, hogy számos költeménye ismert nőkhöz van intézve, kik életére egy- vagy másképen befolytak, első ifjúkori költeményei egy természetesen kudarczczal végződött szerelmi viszonyra vonatkoznak, utóbbi nejéhez, Clemm Virginiához is több verset írt. Az Annabel Lee, a legszebbek egyike ő róla szól, viszont az „Ulalume“ is, melyet épen 1847. év végen, neje halála után írt s az első sor „the skies they were ashen and sober“, azaz „az ég hamvasszürke és komor vala“, — épen a temetési napra vonatkozik s az egész költemény alapja történeti valóság a magános éjféli sétákkal, komor emlékekkel, míg a költő leste a hajnalesillag följöttét, melyet úgy tekintett, mint mely „szerelmet és reményt mosolyg az éjbe“ s máshelyt is verset ír hozzá mint esti csillaghoz.

Egyébaránt az tény, hogy Poe még az ily ismert vonatkozású költeményben is annyira elfödte, elmosta ama nyomokat, melyek a valódi életre vezethetnének, hogy csak nagy bajjal követhetjük, mint valamely, a fű között elveszett ösvény irányát. Mert Poe minden benyomást a saját külön elmélete és kedélyvilága hangulata szerint dolgoz föl. E kedélyvilág pedig, melyből legszorosabban foly elmélete, körülbelől a Rembrandt ama festői tulajdonára emlékeztet, hogy a fényugarakat szennyes sárgáknak látta s e fénynél szemlélte és tanulmányozta az egész életet és természetet, még a hagyományt és mythost is. Vegyük hozzá, hogy keveset és nehezen dolgozott s régibb költeményeit mind átdolgozta utóbb s így ki sejtené pl. az említett Eleonorában azt a Helént, kiről tényleg szól a költemény.

E kedélyéletből, mely a költést a legritkább és legmulckonyabb hangulatok visszhangjának tartja, foly Poenak az a felfogása, hogy hosszú költemény nem létezik s hogy e mondás „hosszú költemény“, egyszerűen teljes ellentmondás önmagában. Mert a költemény csak annyiban érdemli meg e nevet, a mennyiben fölhangolja a lelket s értéke e tulajdonával egyenes arányban áll, már pedig minden izgalom pszichologiai okoknál fogva mulckony. Ez izgalmat tehát

hosszú költemény egyenlő fokon fönn nem tarthatja. Tartama legfőlebb fél óra s az izgalom elhal, — s akkor a költemény hatásban és valójában többé nem költemény. „Az elveszett paradicsom“ tehát, s minden más hasonló mű csak akkor tekinthető költőinek, ha a lényeges művészeti követelménytől, az egységtől eltekintve, csupán kisebb költemények sorának tekintjük; ha egyszerre olvassuk, a mint kellene, az eredmény az érdeklődés és lehangoltság folytonos váltakozása. Ha újra olvassuk, megcsúsznak, hogy az előbbi rít helyek szépeknek és megfordítva tűnnek föl. Ebből az következik, hogy összes, egyetemes hatása még a legjobb epikai műnek is, — semmi, — s ez a szorosán vett tény. Az Iliásról is csak azt mondhatjuk, mire igen jó okunk van, hogy Iyrai költemények sorozatának volt tervezve. Másrészt világos, hogy a költemény lehet ügyetlenül igen rövid is. Az ily rövidség epigrammaisággá fajul s az ily vers, bárha élénk és csillogó hatást okozhat is, mélyet és állandót soha. „Ehhez a pecsétnek a viaszra való szilárd nyomása kell.“ Ilyen mulckony, csillogó hatást értek el pl. Béranger versei, melyek épen súlytalanságuk miatt nem nyomhatták be magukat a közfigyelembe.

De továbbá igazi költemény csak az lehet, mely csupán csak költemény és semmi más. Ez egyszermind igazán a legjelesebb s legmagasb fokon nemes mű. Tehát nincs semmi köze az igazsággal vagy a morállal. De különben is mind az, a mi oly elengedhetetlen egy költeményben, kiválóan mind olyan, a mit az igaz, a moral nem használhat; csak arra valók, hogy az igazat paradoxzá tegyék, elborítván őt drágakövekkel és virágokkal. Az igazság szabatos, átlátszó, nyugodt hangot kíván, tehát épen ellenkezőjét a költőinek. Az emberi ész világa három részre oszlik: a tiszta értelemre, az ízlésre és erkölcsi érzékre. Az értelem az igazsággal, az ízlés a széppel, az erkölcsi érzék a kötelességgel foglalkozik. E szerint az ízlés csupán a szép kifejezésére törekszik, a bűnt csupán azért gyűlöli, mert rútsága, aránytalansága, dühe ellenkezik, röviden szólva, a széppel.

Az igen természetes, hogy az a szépség, melyet az ízlés fölfedez ama sokféle hangokban, alakokban, színekben, érzésekben, melyek közt él, nem csak igen sokféle, de a különböző művészetek által nagyon sokféle módon vissza is sugározthatató. De nem elég csak utánzása annak, a mit az ízlés fölfedez, azt a szépséget a művészetekben újra kell teremteni és sejtetni, éreztetni kell bennök amaz

örökkévaló, halhatatlan forrást, melynek valódi elemei talán egyedül az örökkévalóságéi. Ezért a költészet vagy zene mellett, mely a legelragadóbb költői mód, mindig könnyezünk ama fájdalom miatt, hogy nem bírjuk egyszerre s örökre itt a földön azt az isteni és elragadó gyönyört, melynek a költemény vagy zene által csak mulékony és határozatlan csillámaait érezzük.

De épen e körülmény mutatja, hogy a zene, a rhythmus s mindaz, mi vele jár, nélkülözhetetlen elem a költészetben, mert a zenében történik, hogy a lélek talán legközelebb jut nagy céljához, a melyre tőr a költői hevülés inspirációjában, t. i. az égi szépség megteremtéséhez. S valóban megtörténhetik, hogy itt e nagy cél a művészet tényleg el is éri. A költésnek tehát legtágabb tere akkor nyílik, ha egyesül a zenével. A szóban nyilatkozható költészet tehát legjobban úgy volna meghatározható, hogy ez „rhythmicus megteremtése a szépnek.“

Vegyük ehhez az elmélethez még azt, a mit már láttunk, hogy bármely faja a szépnek a maga legfensőbb megnyilatkozásában az érző lelket föltétlenül könnyekre hangolja, tehát a költői hangulatok közül Poe szerint a melancholia legjogosultabb s ezzel legvilágosabban szembeötlik, hogy Poe elmélete a költésről teljesen egyéniségében és életében gyökerezik annyira, hogy csak ez fejtheti meg amant. E tényt csak igen kevésbé ingatja meg az a körülmény, hogy az elmélet a maga összességében ellenhatás az akkori amerikai költészettel szemben, melyben épen akkor szerepeltek a „The Columbiad“-féle hosszú eposzok s melyekben az amerikai kritika különösen nagyrabecsülte a „kitartó törekvés“-t; továbbá utóbb e költői irányt ugyanott fölváltotta a didacticus, egy annál még abszurdabb irány, mely szerint a költés czélja az igazság vagy a moral s ezek már magokban biztosítják a költői mű értékét s tehát a költésnek „a valósággal együtt kell dobbannia“ s dicsőíteni az ipart s paeanokat zengeni talán a varrógépnek vagy valamely hasznos fölfedezésnek. Mi természetesebb, hogy Poe a genie meggyőződésével költ ki e tanok ellen s élete egyik részét, nagyobb részét g/arló művek összetörésére fordította. De e föllépés is Poe hajlamaiban és egyéniségében gyökerezett, mely lényegében forradalmi, gúnyos, lenézó és aristokratikus volt, s midőn a költést a demokratizmus uszályhordozójává látta közhelyekké lesüllyesztve, — csak történelmi szempontból hirdetett új tant, mit

ellenei erkölcstelennek mondtak, t. i. hogy a szépség határain túl a költés meg nem állhat s hogy nincs kapcsolatban, csak mellékesen, a morállal.

Igen de Poe elméletében az ellenkező oldalon meg igen szűkké tette a költés határait s ez már nem visszahatás, hanem csak egyedül az ő lényének és neveltetésének eredménye. És pedig, mint látók, megszüikítette körét s meg tartalmát. Az a nézete, mely szerint hosszú költemény nincs, lényegében csak annyit jelent, hogy Poe jobban szereti a lyrai költést vagyis csak ezt szereti, mert, mint tudjuk, a lyrai költemények rendszeren rövidek. Sokkal jobban megszüikíté tartalomban, mert kizárná majdnem teljesen a szenvedélyeket, a kötelességet s az igazat a költésből és valódi költői hangnemnek csak a melancholicust tartá. S itt lép különösen előtérbe Poe egyénisége, vagyis az, a mit Berenice-ben így jellemez: „A világ való tünetei csak visióknak tündek fel, semmi másnak, csak visióknak; míg az álmok világában szülemlett bizarr eszméim ellenkezőleg nem csak létem elemeivé, sőt létem lényeges és egyedüli alapjává lőnek.“ Mert ha Poe elmélete már magában véve szűk és a világirodalom leglényegesebb műveit kizárja, mint Homeros, Sophokles, Shakespeare, Molière műveit nagy részben a költés köréből: még feltünőbbben szűk az ő költői gyakorlata s mintegy a fenti idézet értelmében valóban olyan, melynek semmi köze a való világgal, melynek tünetenyei neki csak visiók s visióit realisoknak tekintette.

Innen van, hogy Poe költeményeiben a legkevesebb az élet maga. Úgy látszik, hogy szívében nem is igen volt helye az élet benyomásainak s még ha az életből meritett is, mindaz egész más világból látszik eléje tünni, annyira eltérő világításba helyezi. Talán ezért van, hogy a földi szerelemnek az a bújja, gyönyöre, édessége, keserve, gyötrelme, mely mindig leginkább foglalkoztatta a költők lelkét: nála egyszer sem lel hangot. De ha valakije meghal, komor bú fogja el, telve melancholicus visiókkal vagy az opiumos álom narcotikus álmoképeivel. Valóban kedélye nem csak mindig megmozdult a sir gondolatára, de úgy látszik főkép az érdekelte, hogy minő állapot a halottaké? s mik a sírbolt titkai? Már ismertetett világnézetéből kifolyóan, halottai csak tompa álomban fekszenek, magánbeszédet tartanak, vagy idő előtt temettetnek el, fölkelnek sírjokból vagy részletes előadást tartanak a rothadás tünetenyeiről s főkép

az a meggyőződés kinozza, hogy a halottak állapota nem álom- és életrőlküli vagy aztán ennek természetes ellentéte, a kétely, hogy vajon a sírban egyesülnek-e azok, kik egymást szerették s egyesülnek-e ama „boldog Éden“-ben, melyről „A holló“-ban szól?

Ily gondolatokkal, hogy úgy szóljunk, megnehezítette az életet s borzasztóvá tette a halál gondolatát, a nélkül, hogy szó szerint pessimista volna, vagy hogy e philosophiai elmélet nevében hirdetne, mint több modern költő, kétségbeesett, lerázhatatlan szenvedést, mely az egész emberi nem öröksége világ kezdete óta. Ellenkezőleg Poe költése inkább a német hyperromanticismussal áll kapcsolatban s a német De la Motte Fouqué-t és Hoffmann Amadeust s rokonaikat mindenestre jól ismerte, de az ők képzelgéseinek mondhatnók tudományos és logicus alapot adott. Mert Poe a legritkábban egyesült két feltűnő tulajdonnal rendelkezett, majdnem határtalanul szárnyaló phantasiával s mennyiségtani szigorú elemző képességgel. Mikor tehát ő az élők vagy holtak kínjait, az élet agyasan kigondolt poklait alkotja meg, vagy tündérországba visz vagy valamely monomaniacus pszichologiai lélekállapotot elemez vagy rekonstruálja valamely eredményből annak okait: logicája annyira teljes, annyira hibátlan, hogy maga a megdönthetetlen valóság szól belőle s ő maga dicsekedve említi, hogy sok ilyen találmányát tudományos valóságnak fogadták el. Azonban ez csak prózájára talál, miről részletesen nem szólhatok most. Köteményei majdnem soha sem teszik e hatást, mert ha nem is a holtak, valamely Lenora, Annabel Lee, Ulalume az, kin lelke csügg, képzelődése még sem merül a valóba, hanem álombeli tájakon, a ködös Thuléban mereng, hol álmódott városok porladnak s hegyek rohannak a végtelen tengerbe, hol komor tavak hideg, fagyos víztükre hánykodik lengő liliomokkal hintve, vagy tündérországbán, hol sötét völgyek, árnyas erdők vannak, vagy kísértetektől lakott palotákban, vagy egy óriási színpadon időz, melyen egy tragoediát játszanak, melynek neve „az ember“ s hőse „a győző féreg“, vagy verset ír valakinek a paradicsomba s így tovább.

Így hát Poenál hiába keresnök akár az életet szenvedélyeivel, tanaival, a kötelesséért, az igazságért vagy eszmékért harczoló kultusát, vagy ama tragikai bonyodalmakat, mik ezekből annyiszor fejlődnek, vagy akár az ezekért küzdők dicsőítését, mi Pindarostól fogva oly nemes előjoga volt a legmagasb lyrai költésnek: Poe

elméletben s még inkább gyakorlatban eldobja a nagy tettekben rejlő halhatatlan erőt s az élet helyett képzelgéseibe merül. Így hát midőn a melancholiát minden más hangnem fölé emelte, azért tette, mert ez mindannyi közül a legmeghatározhatatlanabb, leglégiesebb, legelvonatb.

Mindezek, hozzávevén Poe életének számos legendáját, melyek némelyikének elhitétésében maga is segített, azt okozták, hogy az élet-rajzírók benne valami démoni természetet akarnak észrevétni, mintha némileg ő maga egy volna ama képzelt lények közül, kiknek megalkotásában phantasiája oly kimeríthetetlen volt. Mások e hangulat túlnyomóságának okát a szeszes italok mértéktelen élvezetében keresték. De ő maga számos levelében megczáfolja ez áltant s maga mondja, hogy sohasem talált bennök gyönyört, ellenkezőleg maga érezte, hogy lassanként elaljasul miattuk s távol állt tőle, hogy az italban költői inspiratio forrását vagy valamely mesterkélt paradicsomba vezető eszközt keresett volna. Furcsa is volna, ha a legnemesebb inspiratiók szülőalkalmait a részegségben és iszákosságban kellene megtalálnunk.

Olvastam oly magyarázatát is iszákosságának, hogy hypertrophiában (szívtúltengés) szenvedett, mely magában véve az ivásra vezet; de orvosilag mindig kétes marad, hogy nem épen a szeszes italok voltak-e okai hypertrophiájának.

De győzelmesen tiltakozik e felfogás ellen Poe erős logikája főleg, mely legkevésbé szokott épen a részegséggel megegyezni; meg az, hogy midőn legjobban el volt e szenvedélyében merülve, épen nem dolgozott s a „For Annie“ valódi győzelmi ének, hogy betegségét, mint hitte, legyőzni bírta. De végre is tudjuk, hogy Poe nagy fáradtsággal és rendkívül gonddal dolgozott, mi szintén ellenkezik az iszákos állapottal.

E lassú és rendkívül gonddal való dolgozást legvilágosabban költeményei igazolják, melyek a két hosszabbat leszámítva, a technika majdnem utólérhetetlen remekművei. Ő, ki a költést a szép rhythmicus megteremtésének tartotta, a művészet legaprólékosabb gondját alkalmazta a legkisebb részletre is s az angol nyelv legzeneibb és lehangzatosabb tulajdonait aknáztá ki. Sőt úgy látszik, hogy lelkében, mint a nagy zenészeknél, valami előre meghatározott összhang rejlett a melancholikus gondolatok s a zenei kifejezések

közt. Soha sem a legszorosabban vett szabatos, hanem a legzeneibb szó kell neki. Épen ezért nem is a legszabatosabb, a mit mond, csak a leghangzatosabb. Jelzőinek ha hangzata soha, de értelme gyakran megtámadható. S épen ezért őt eredetiben kell olvasni, mert ha költeményeit tartalmilag a legjobban visszaadjuk is, ezzel felemunkát sem végeztünk még. Ilyen például az ő „nevermore“ refrainje, melyet épen oly hangzattal egy nyelven sem lehet lefordítani, mert a német („nimmermehr“) legalább is egyhangubb.

A rhythmicus ecsetlésnek néha bámulatos példáit adja, így midőn így szól: „The weary, wayworn wanderer bore“ sat. Vagy Ulalume-ot így kezdi: „The skies they were ashen and sober.“ Persze, ha a sober szó jelentését keressük, akkor nem épen találó az ashen jelzővel együtt; de a hangzatos rimek minő sora visszhangzik rá: sere, October, Auber, Weir sat. Vagy a „The Bells“ költeményét kell csak megtekinteni. Withman asszony eléggé is méltatlankodott, midőn valaki ezt és „A holló“-t „a szók hangzataival való szellemes variációknak“ nevezte. De épen ezért némely más költeményét sokan többre tartják, mint „A holló“-t, így pl. a „To Helen“, az „Annabel Lee“, a „The haunted palace“, „For Annie“, „Ulalume“, „The Sleeper“, „Lenore“ sat. címűeket. Kivált rímeinél észrevehető a hangzatos r-es szavak keresése. E pontra különösen jellemző az a megjegyzés, melyet Saintsbury-től találok idézve: „ámbar nyelvezete nem ritkán átmegy a határozatlanból a tisztán értelmetlenségbe a szószerinti és nyelvtani értelmet tekintve, de sajátos hangulatát mindig kifejezi, ha nem is értelem, de hangzat szerint. Vegyük e sorokat az „Ulalume“-ból:

It was night in the lonesome October
Of my most immemorial year, —

itt zavarba jőne a szavak legügyesebb magyarázója az „immemorial“ szónak ismert, a szótárak által megszabott jelentésének meghatározásában. S mégis mindenki, a kinek füle van, belátja, hogy hangzatilag ez a helyes szó s megadja a hangulat szükséges jegyét.

Ugyanő Poe rhythmusbeli és verselő gondosságáról így szól: „Ugyane meg nem határozható, de fokozott költői hatást még világosabban előmozdítja Poenak a versmértékkel való bánásmódja.

Mindenki tudja azt a gondosságot (azt a gondosságot, melylyel magára vonta a féltudósok és álköltők gúnyát), ki kritikái működésével ismerős, melyet ő metrical dolgokra fordított. A „The raven“, „Ulalume“, „The haunted palace“, „Annabel Lee“, „For Annie“, — mindenik a maga nemében metrical csoda s csak nem régiben is elragadtatva valánk s csodálók mindenik szépségét, mint egy symphoniát, látva mindenikben a finom választékosságot s a részek és alkotó elemek ügyes szerkezetét. Ezek mindenike megközelíthetetlen s utánozhatatlan maradt, mint egy concert-mű. A „The haunted palace“-ben a mérték, mely méltóságos a kezdetén, a vége felé lágyul és elhaló. Az „Annabel Lee“-ben és „For Annie“-ben ellenkezőleg egyenletes crescendo van eleitől végig; míg a más kettőben a mérték száll és emelkedik bizonytalan, de ügyesen alkalmazott közökben. Poe a lyrai műveknek, mint egészeknek emez elrendezésében majdnem egyedül áll. A legtöbb költőnél a verssor vagy a versszak az egység s a költemény hosszát inkább tartalma, mint hangzata szabja meg. De Poenál a zene és tartalom (sőt amaz tán inkább, mint a tartalom) egyetlen egésznek van tervezve és megalkotva s nem is lehetne meg rövidíteni vagy elhagyni egy versszakot sem, hogy meg ne sértsük vagy a metrical vagy az értelmi hatást.“

E szavak rendkívül híven jellemzik Poe költeményeit s zenei irányát a költésben, kinél a hangzat édes, lágy, bánatos bája volt a fő, mely határozatlan emótiókat ringat vagy egy búskomor visszhangot zeng, mely a csillagokból, a regék világából, a sírok közül, vagy épen a síron túlról hangzik. És jellemző, hogy élete mentől inkább nyomorba süllyedt, lelkét mentől inkább sújtották a gond, az irigység, a bűbánat s mentől nagyobb lett az elhagyatottság, mely körülvevő: költeményei annál határozatlanabbak, annál zeneszerűbbek lettek s annál kevésbé voltak az élet visszhangjai; annál inkább lett célja csak valamely határozatlan megindulás, mely lágyan érinté az olvasók lelkét. Sőt az e korszakból eredő „The Bells“ vagy az „Ulalume“ már csak félig sejtet valami tartalmat, félig zene; amaz a hangzatos szavak majdnem utólérhetetlen változatával, emez pedig úgy tűnik fel, mint egy symphonia s themáját szinte jobban lehetne egy hegedűn adni, mint a szavak nehézkes bilincseiben; szinte jobb volna, ha semmit sem értve belőle, csak az általános búskomor hangulat határozatlan benyomásainál maradnánk s nem

kutatnók e búbanatnak mégis kivehető okait. Ingram „kisérteties magán-gyászdal“-nak nevezi s különös, hogy épen e században, melyben ismeretes a zenének ama törekvése, hogy mentől inkább kíván az élet visszhangja lenni, jöttek létre e költemények, melyek a költést majdnem zenévé kívánták finomítani s épen az anyagi előhaladás földén, Amerikában, a hol tudjuk, főkép az elbeszélésekben és rajzokban a realis élet nagyon is hű festése jöve divatba oly írók által, a kik csak azt írják, a mit látnak. Poe a romanticus elvontságot majdnem a túlságig vitte, majdnem csak a valóság bús árnyékává tette a költést s ezért ő csakis az epedés, a búbanat ritka óráiban élvezhető teljesen, midőn az elmerült lélek teljesen független a külbnyomásoktól. Épen ezért, a ki sokat kíván tőlük, nem fogja élvezni, sőt mihelyt az életet keressük bennök, értékteleneknek is fognak föltűnni, minthogy már sokan mondták is azoknak. De az tény, hogy Poe oly hurokon játszik, melyek egyedül sajátjai s olyan hangulatokat tudott kifejezni, melyeket sokan éreztek már s hangját nem találták meg. E hangulatoknak Poe úgyszólván egyedüli énekese s ő a költés körébe vonta a fantomok világát, a határozatlan emótiókat, a búskomor sejtelmeket, a léleknek azt a tárgyaltalan bánatát, melynek okai talán örökre kikutathatatlanok maradnak s mégis érezzük, hogy őszinte és igaz.

Ki mondja, hogy ez nem költői irány s hogy e haugnem jogosulatlan? A kérdés főleg az, hogy mennyiben sikerült. Poenak sikerült s ez oldalon győztesen kiállja a versenyt bármely költővel. Hugues felemlíti azt a megjegyzést, hogy műveiben van arany, ezüst és réz; — az arany költeményeiben, az ezüst elbeszéléseiben s a réz bíralataiban van. Ez helyes. Poe költeményei a magok nemében tökéletesek s ezt e korlátok közt nem sok költőről lehet oly igazán elmondani. De neki csak egy húrja van, melynek melancholicus hangárnyalata van s ezen játszik különféle változatokban. Lang az ő költését ama regős zenészehez hasonlítja, ki minden versenytársát legyőzte s földöntúli komor játéka elbájolta mindazokat, kik e hangnemet kedvellék; de hangszerének csak egy húrja volt, s a hangszer rámázata egy meghalt nő mellcsontjából volt készítve.

Ferenczi Zoltán.